

JAAN PUHVEL

Srovnávací mythologie

M

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY

ér
il
li
st
m
ed
ol
ni
zý
sp
nt
ě
uh
rá
tní
st
I
ště
ge
lal
ský
nd
Ke
) a
aky
zsá
za
nát
000
am
In
var
í č
í o
hy
né
ro
leč
in
ona
tin

zařazeny primární prameny v nejnovějších kvalitních vydáních především v angličtině, a dále specializovanější příručky a podrobnější materiály, které byly vybrány jako doplněk k této knize. Protože se nejedná o monotematickou práci, která by polemizovala s každým protichůdným názorem a jeho autorem, ale spíše o souhrnný přehled, byly poznámky k textu zredukovány na minimum.

Tato kniha je výsledkem asimilace názorových posunů, s nimiž jsem se v průběhu jejího vzniku musel vypořádávat. Na souhrnné dílo si ale v žádném případě nárok nedělá. Vyjadřuje pouze pohled jednoho člověka na složitou a poněkud amorfní masu mnohatisíciletých tradic v době, kdy se naše vlastní tisíciletí blíží k nejistému konci. Snad tato kniha přispěje západnímu člověku k nalezení ztracených intelektuálních horizontů, k uvědomění, že naše duchovní dědictví sahá za hranice, které nám od starověku brání v pohledu do vzdálenější minulosti. Smyslem této práce je zprostředkovat poznání bez ideologické a sektářské zaujatosti.

Ú V O D

EXISTUJE CELÁ ŘADA TERMÍNŮ, které staří Řekové nejen definovali, nýbrž i navěky pojmenovali, např. „hybris“, „ironie“, „tragédie“. Jedním z nich je také „mýtus“. V žádném moderním jazyce neexistuje vhodný ekvivalent — tak nerozlučně je zde slovo spjato s pojmem. Mýtus se od samého počátku nepoužívá pouze jako odborný termín, ale jako běžné, hovorové slovo. Původ slova není jasný — s největší pravděpodobností je jeho základem citoslovce (*mu*)*mú*, které bylo vytvořeno podobně jako anglické (*yak-*)*yak*. Jeho původní význam byl „slovo, řeč, mluvení“ a Homéros je klade na roveň výrazu *epos* (*epos kai mýthos* — „slovo a řeč“) a do protikladu k *ergon*, např. když Achilleus byl vychováván tak, aby se stal mluvčím slov a konatelem skutků (*mýthón te rhétér' emenai préktera te ergón*). U Homéra a tragiků může mít také význam „historiky, příběhu, vyprávění“ bez jakéhokoli vztahu k pravdivosti. Ale již u prozaiků, jako např. u Hérodota, se začíná slovo *mýthos* polarizovat a dostávat nádech „fiktivního vyprávění“, „fantastické pohádky“ a „pověsti“. V tomto významu stojí v protikladu k dalšímu „slovu“ *logos* [λόγος], jímž Hérodotos označoval „pravdivý příběh“. Pro své vlastní dílo, které je snůškou nejrůznějších pověstí, se otec dějepisu nerozpakoval použít názvu „logoi“ a výraz *mýthos* [μῦθος] měl vyhrazen pro věci, kterým nedokázal uvěřit ani on sám.

„Mýtus“ jako odborný termín se začíná poprvé objevovat u Platóna, zatímco *logos* se od Aristotelovy logiky až po prvotní Slovo v úvodu *Evangelia sv. Jana* stále více používá v logickém, filosofickém, ba transcendentálním významu.

Je ironií osudu, že se moderní době podařilo přebít tyto monopoly na vznešený obsah slova mýtus a alespoň částečně se vrátit k hovorovému významu před Platónem. Jakmile průměrný Američan dnes uslyší, že je něco „mýtus“, je mu jasné, že na tom není ani zrnko pravdy, že jde o fantasmagorii pramenící z kolektivní neurózy určité skupiny nebo o organizovaný podvod, který veřejnosti předložili ke konzumaci „mýtovtorci“ ve vládě, v médiích nebo na Madison Avenue. S větší dávkou učenosti, ale se stejným nedostatkem úcty se přívalu slov říká „logorrhéa“. Zatímco tato složenina je výtvozem moderního člověka, *mýthopoiia* [μυθοποιία] pochází již ze starověku. Podobně i *mýthologia* [μυθολογία] a *mýthologéma* [μυθολόγημα], které jsou poprvé doloženy u Platóna. Původně a doslova znamená „mythologie“ „vyprávění příběhů“ a ve volném významu se dnes používá k označení soustavy mýtických vyprávění („řecká mythologie“), ale jeho současný odborný význam je „studium mýtů“, podobně jako například patologie znamená studium nemocí. Říkat, že studujeme mythologii, je pleonasmus. Předmětem našeho studia není mythologie, nýbrž mýtus.

V tomto odborném významu je mýtus předmětem seriózního studia, protože skutečný mýtus je svou podstatou pro prostředí, v němž vznikl, věc smrtelně vážná. Mýtus je vyjádření myšlenkových modelů, jejichž prostřednictvím skupina lidí formuluje sebe-poznání a seberealizaci, získává o sobě znalosti a sebedůvěru, vysvětluje příčiny svého bytí, povahu svého okolí a někdy se pokouší i narýsovat svůj budoucí osud. Podle mýtů lidé žili, umírali a — až příliš často — zabíjeli. Mýtus působí tak, že prostřednictvím posvátné (a tudíž svou podstatou a paradoxně „časově neurčené“) minulosti se snaží mít rozhodující vliv na přítomnost a tímto i budoucnost („jak bylo na počátku, je nyní a bude na věky věkův“). V důsledku zániku kultur a změn náboženských systémů došlo k tomu, že lidské dějiny jsou posety slupkami mýtů, z nichž se vytratil život. Tyto nehmotné fosilie jsou velmi cennými doklady o dějinách lidstva, obzvláště v případech, nacháze-

jí-li se ještě ve vrstvách dochovaného náboženství jako součást kultu, liturgie a rituálu. Stejně důležitá je však i další fáze přenosu mýtu, kdy se posvátný příběh sekularizoval, z mýtu se stal hrdinský příběh, z posvátné doby heroická minulost a z mýtického děje „historická“ zápleтка. Mnoho původních „národních eposů“ je tak rezervoárem příběhů, jejichž mýtické základy byly takovou literární transpozicí pohřbeny. Ze starých kronik se pak mohou vyklubat „eposy v próze“, v nichž může moderní mytholog při bedlivém průzkumu odhalit mýty, které se jinde nevyskytují. Mýtus dochovaný tímto způsobem naprosto nesouvisí, nebo jen nahodile, s vědomým používáním mýtů jako literárních námětů, což západní civilizace pěstuje od chvíle, kdy si poprvé začala tvořivým způsobem hrát se slovy.

Ve svém původním stavu je mýtus svou povahou specifický pro dané lidské prostředí. Jakými cestami se ubírá potom (jeho „život“, „posmrtný život“, přežití, transpozice, obrození, znovuobjevení nebo cokoli jiného), je záležitostí dějinné náhody. Z toho plyne, že studium každé určité minulé soustavy mýtů je nutně především historickou disciplínou zabývající se písemnými prameny, zatímco současné mýty je možné studovat metodami anthropologických výzkumů v terénu. Srovnávání mýtů, které se vyskytují a jsou doloženy odděleně, se může provádět na různých úrovních abstrakce a generalizace. „Univerzální mythologie“ se v podstatě omezuje na vysvětlování shod (a má-li to význam, i rozdílů nebo kontrastů), odvolává se na obecné lidské hodnoty nebo alespoň společné jmenovatele, které se zakládají na podobnosti psychologických modelů, prostředí nebo kulturní úrovně. Netřeba zdůrazňovat, že musí sledovat to, co je typické a obvykle na úkor toho, co je specifické a jedinečné. „Difúzionistická mythologie“ studuje putování látek a mapuje šíření mýtů a jejich předávání. Potíž je však právě v tom, že mýtus příliš dobře „neputuje“, a když už putuje, často se ztrátou specifického historického a geografického podhoubí přesune do mezinárodní sféry legend, pověstí, kouzelných pohádek a jiných pokleslých forem původně mýtických příběhů.

Na základě pouze dvou teorií — polygeneze (spontánní tvorba na různých místech na základě podobnosti v hrubých rysech) a difúze — není vždy snadné mýtické prvky určit. Například

názory, podle nichž je příčinou nemoci ztráta šamanské duše nebo vstříknutí kouzelné látky (začarovaným šípem skřítky apod.), se v nejfantastičtějších obměnách vyskytují na celém světě a často se doplňují. Který z nich je universálnější a jak se mohl jeden nebo druhý rozšířit? Cestovatelé, kteří se v 17. století dostali do Nového světa, si nevěděli rady s podobností mezi mýty starých Řeků a domorodých Indiánů. Výskyt „orfeovského mýtu“ v severní Americe, a především příběhy kmene Komančů a Paunů, v nichž muž ztratí ženu a neúspěšně se ji pokouší získat zpět na Západě (tzn. v zászvětí), zkoumají dvě knihy (Helen Gaytonové a Áke Hultkrantze). Má tento mýtus universální platnost nebo jej pochytili jejich předkové u Coronadových táborových ohňů nebo od jiných světských či duchovních dobyvatelů? Přestože naše civilizace považuje s naprostou samozřejmostí oidi-povský komplex za universální, příběhy oidipovského typu se vyskytují v nepřetržitém pásu od Evropy přes Blízký východ a jižní Asii až k západnímu pobřeží Tichého oceánu, ale úplně chybí u jiných národů (severní Asie, Afrika, Amerika, Austrálie). „Běžná hrdinská látka“, kterou podrobil psychoanalytickému rozboru Otto Rank a ritualistickým způsobem zkoumal lord Raglan (viz 1. kapitolu), je doložena pouze v Evropě, na Blízkém východě a v jižní Asii, a její universálnost je stejně pochybná jako příběh o Oidipovi. Zkrátka teorie polygenetická a migrační jsou nejen samy o sobě omezené, ale mají sklon k pochybným generalizacím.

Třetí mythologickou teorií je monogeneze. Při tomto přístupu se mýtické látky úplně rozdílných společností sledují do minulosti ke společnému základu, k němuž patří stejnou měrou jazyk, společnost i kultura. Tato indukční metoda při rekonstrukci historických i prehistorických archetypů vždy přináší vedlejší užitek dedukčního typu, protože dosud nezařaditelné jevy začínají dostávat vlastní smysl až po ověření indukční hypotézy. Má-li takový přístup přinést ovoce, potřebuje šířku i hloubku a dostatek podobných a různorodých jevů, aby to stačilo pro vytvoření jak kladných závěrů, tak i záporných kontrolních zkoušek. Na celém světě je k takovému studiu vhodnou laboratoří pouze indoevropské jazykové kontinuum, které je doloženo po čtyři tisíce let v celé Evropě, na Středním východě, ve střední a jižní Asii. Jeho

styky a částečné překrývání s takzvanou kolébkou civilizace na Blízkém východě pouze zvyšuje jeho hodnotu, protože právě díky tomuto těsnému sousedství máme kontrolní údaje i pro migraci mýtů.

A podle této teorie budeme postupovat v této knize. Ale dříve než začneme, podívejme se důkladněji na dějiny mythologie a její současný stav.